

XX століття

Сидір Кіраль

УДК 821. 161. 2 Чендей І.

“ІЗНОВУ Я ПРО ТЕ, ЩО ЖИТТЯ СИЛЬНІШЕ СМЕРТІ”: СПРОБА ЕПІСТОЛЯРНОГО АВТОПОРТРЕТА ІВАНА ЧЕНДЕЯ (ДО 90-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ПИСЬМЕННИКА)

У статті на матеріалі неопублікованого листування І. Чендея з професором І. Денисюком та іншими адресатами охарактеризовано процес становлення письменника, здійснено спробу розкрити витoki його таланту, особливості творчої індивідуальності митця.

Ключові слова: епістолярій, творча індивідуальність, щоденники, мемуари, літературна критика, біографія, рукописи.

Sydir Kiral. "Once more I speak about Life more powerful than Death": Sketches of Ivan Chendey's epistolary self-portrait (dedicated to the writer's 90th anniversary)

Dwelling on the unpublished I. Chendey's correspondence with Prof. I. Denysiuk and other addressees, the paper sketches out the development of the writer and traces back the sources of his talent as well as of his creative individuality.

Key words: epistolary heritage, creative individuality, diaries, memoirs, literary criticism, biography, manuscript.

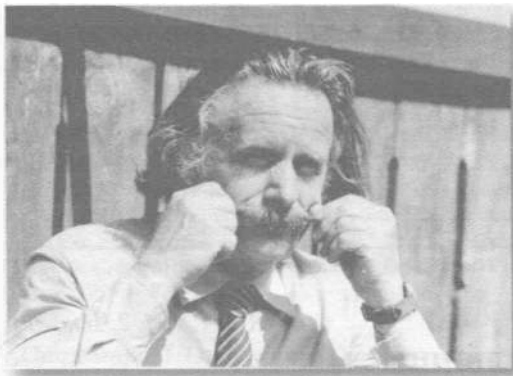
Листи відомого письменника, лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка Івана Чендея (1922 – 2005) надзвичайно цікаві, адже адресатами митця були видатні критики, учені-літературознавці, мовознавці, письменники, художники, видавці. Перші спроби залучити епістолярні тексти І. Чендея до літературознавчого дискурсу зробили М. Жулинський [6; 7], В. Марко [13], Г. Шевченко [35], О. Козій

(використано в дисертації листи І. Чендея до літературознавця В. Марка) [8]. А. Галас [3] та М. Носа [14] опублікували у своїх розвідках листи письменника (відповідно один лист І. Чендея до відомого мовознавця К. Галаса та три листи до М. Носи)¹.

В. Марко небезпідставно стверджує, що творчість співця зеленої Верховини – це “материк, остаточно окреслений часом, але до кінця ще не досліджений”; щоб “адекватніше відтворити рельєф художнього світу прозаїка”, наголошує він, варто дослідити архів письменника (незавершені твори, щоденники, листи, окремі записи) [13, 130]. Слушно зауважує М. Коцюбинська, що серед інших літературних джерел листи посідають особливе місце для розуміння “складної, “закритої” для стороннього ока” особистості митця, бо саме епістолярні тексти, немовби “машина часу, переносять тебе до живих

¹ Два листи І. Чендея за 1987 р. до П. Федиковича опубліковано у 21 випуску наукового вісника Ужгородського університету за 2009 р.

людей, у вир минулих подій і почуттів. Перед очима постає своєрідний автопортрет або портрет автора, що його ми малюємо самі на основі реального не запрограмованого заздалегідь матеріалу, бачачи перед собою живе обличчя. Тут немає фальшу, лестощів, прикрашання – людина постає своїм єством, своєю “справжньою особистістю” [11, 19]. Це цілковито стосується епістолярію І. Чендея – людини неординарної, яка творила себе як митець у непростих

культурно-історичних умовах не лише Закарпаття, а й доби ХХ ст.

І справді, епістолярна “машина часу” І. Чендея дає можливість читачеві бути свідком не лише вже минулого ХХ ст., не лише вдумливо переосмислити окремі факти творчої біографії митця, збагнути джерела формування його світогляду, індивідуального стилю тощо, а й наживо зануритися в літературно-культурний процес України зламу століть. Листи І. Чендея наповнені “живими цюхвилинними деталями і переживаннями” (М. Коцюбинська), інкрустовані “крихтами з інтелектуального столу” (Ю. Шерех) митця – а тут їх багато, цих “цюхвилинних деталей і переживань”, бо “інтелектуальний стіл” письменника виявився щедрим на гірку правду, болючі роздуми про людей і літературу, про Україну та її мову, на філософські роздуми про призначення митця, зокрема в долі народу, про виховання майбутньої творчої еліти, на спогади про дитинство і юність; зрештою, його листи причиняють двері творчої лабораторії митця з її непростими пошуками, сумнівами, стражданнями й розчаруваннями, але – і це головне – не зневірою в добро, справедливість, будучність свого народу, у людину (попри притаманні їй вади).

Зрозуміло, що для відтворення повноцінного автопортрета письменника одинадцяти листів Івана Чендея до Івана Денисюка замало. Однак за щасливим збігом обставин пошуки листів І. Денисюка до відомої української дослідниці Н. Калениченко вивели на “схованку” інших листів І. Чендея: за посередництвом В. Дончика, який активно листувався з письменником, я познайомився з Оксаною Коваленко, дочкою Н. Калениченко та Л. Коваленка. Вона розповіла, що її покійний батько товаришував з І. Чендеєм, бував у нього в Ужгороді на Високій. У домашньому архіві відомої родини літературознавців зберігається безцінний скарб – 57 листів і листівок І. Денисюка до Н. Калениченко, а листи І. Чендея до Л. Коваленка, як з’ясувалось, передано до Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України. У цьому ж архіві знаходяться також листи І. Чендея до М. Бажана, К. Бандрівського, Д. Бедзика, К. Галаса, В. Дончика, М. Жулинського, Л. Забашти, Р. Іванченко, П. Лінтура, А. Малишка, М. Малиновської, Р. Федоріва та інших адресатів – усього 57 листів і листівок. Саме на матеріалі текстів цих листів, головню листів до І. Денисюка¹, зроблено спробу відтворити певні штрихи епістолярного автопортрета І. Чендея.

Беручи на озброєння пораду М. Коцюбинської, що “істинний автопортрет на епістолярному ґрунті вимальовується лише за умови вдумливого уважного читання – без абсолютизації кожного слова і кожної цюхвилинної реакції, зумовленої побутовою і психологічною конкретикою”, і те, що слід враховувати

¹ Висловляю щире вдячність Ганні Казимирівні, удові професора І. Денисюка, за надану можливість використати матеріали родинного архіву для підготовки статті та їх публікації.

також об'єктивні біографічні відомості про автора, історичну обстановку, реальний психологічний клімат, тобто увесь комплекс творчого життя митця [11, 25], ми залучали до аналізу опубліковані уривки щоденникових записів І. Чендея [33, 5-10], його інтерв'ю, літературно-критичні статті митця, спогади

сучасників, деякі документи (копії протоколу партійних зборів про виключення письменника з лав КПРС), поточну критику на його твори, а також опиралися на літературознавчі й мовознавчі праці про його творчість.

З І. Денисюком І. Чендей познайомився у травні 1966 р. в Ужгороді під час проведення університетської міжвузівської конференції з питань розвитку української радянської новели. Відомо, що новелістика у творчому доробку митця посідає чільне місце, і, зрозуміло, виступи В. Фашенка, К. Волинського, Ф. Неборячка, талановитих дослідників цього жанру, І. Чендей слухав із неабиякою увагою. Особливо запав у пам'ять полемічний виступ доцента Львівського університету ім. І. Франка І. Денисюка¹. Невдовзі І. Чендей напише, що це був виступ не лише "науковця вельми цікавого", а й справжнього "мислителя і дослідника, людини логіки" [20, лист від 28 червня 1966 р.], отож і виникло непереборне бажання поспілкуватися з доповідачем. Відбулося спілкування вже в гостинній оселі письменника на Високій, де побували й інші учасники конференції. Вражений щирим і сердечним частуванням закарпатського газди, особливо "п'яним чендейвським вином"², І. Денисюк 19 червня 1966 р. напише листа, який остаточно переконав І. Чендея в тому, що його автор "належить не тільки науці, літературознавству", а "є митцем, людиною емоційною і гарною до кінця на слові" [20, там само].

Ужгородська зустріч митця І. Чендея з літературознавцем із душею митця І. Денисюком була випадковою, однак у сенсі духовному – очевидною закономірністю, адже фактично стався цілком природний контакт "споріднених душ", відбулося обопільне "приглядання" творців майбутнього епістолярного діалогу. Бо саме тут, в Ужгороді, вони відчинили один одному свої "вікна у світ", саме звідси до Львова й назад летіли епістолярні "Іванові журавлі", яких любовно творили і з нетерпінням чекали. 10 березня 1982 р., майже 16 літ

¹ Перебіг конференції, основні думки доповідачів було викладено в журналі "Радянське літературознавство" [17, 3-22].

² Про свою першу зустріч із письменником в Ужгороді цікаво оповідає й поет Д. Кремень: "Тоді стояла весна 1972 року. До опального письменника прийшла група студентів – молодих поетів. Іван Михайлович частував нас прекрасним вином із своїх винних запасів: виноробом він був знакомитим (а ворогом сиритного – завжди) (курсив наш. – С.К.). <...> Мало хто й здогадувався, що цими днями лагідний письменник виявив характер опришка: передав за кордон рукопис праці Івана Дзюби "Інтернаціоналізм чи русифікація?" [12, 31].

потому, Чендей зізнається: "Господи! Як давно було, коли я од Вас отримував листи!... До листів од Вас свого часу так звикнув, що й досі смуга без листів од Вас видиться мені якимсь довгим-довгим неврожайним літом з посухою, пекучими вітрами..." [20]. Таке твердження І. Чендея – це не вияв епістолярного етикету, вихованості та ввічливості. Свого часу М. Коцюбинська теж зі щирим захватом писала про І. Денисюка як про автора неповторних епістолярних текстів: "Дорогий Іване! Спасибі тобі велике за збірку, а ще більше – за листа. Війнуло мені давнім забутим духом Твоїх листів, які я завжди дуже любила. Ти правдивий майстер у тому жанрі (я б поставила Твої листи десь в одному ряду з Василевими (Стуса. – С.К.) – за духовною наснагою, а це, мабуть-таки, неабияке визнання!" [10, лист від 21 березня 1991 р.]

Варто наголосити й на тому, що епістолярний діалог між письменником і вченим народився не в кабінетній тиші, а виринув із хвиль Чорного моря, куди І. Денисюк у червні 1966 р. прибув із родиною на відпочинок. Натхнений красою Гурзуфа, "одною з найкращих закутин Криму", оспіваного, як відомо, багатьма поетами, учений, зачарований морськими пейзажами, згадав "дуже милу й дуже симпатичну" родину І.Чендея й вирішив написати листа:

"Дорогий Іване Михайловичу!

Коли лежиш отак над морем і прислухаєшся лише до його дихання (море дише, як кохані груди¹), коли сп'янілий, як од чендейського вина, від духу кипарисів і йоду, тоді все пережите й переболіле здається згладженим, як оті камінчики, що їх вицілувала одвічна хвиля... Над Чорним морем хочеться марити лише про хороше, перемріювати гарних людей і радісні моменти. Море – то кольорова музика, блакитні, рожеві, зелені півтони... Якись сонячні сни... На тому тлі я згадав Вас" [4].

Зрозуміло, що таке захоплено поетичне "цюхвилинне" враження про море зворушило й зачарувало І. Чендея, який давно виношував мрію відпочити на теплому морі: "Радий я, що Ви відпочиваєте в Гурзуфі, купаєтеся в морі і п'янієте од музики моря. Сам я в Чорному морі ніколи не купався, ніколи на морі не відпочивав. Життя складалося так, що всі літа (маю на увазі пору року) були зайняті працею – готував рукописи, писав, помагав дома батькам... Порався на садибі – будував, перебудовував... Якось я весь час відкладаю на потім відпочинок на теплому морі" [20, лист від 28 червня 1966 р.]. У цьому листі-відповіді І.Чендей "списав", а точніше "настукав" аж 4,5 сторінки машинописного тексту через один інтервал друку, що за підрахунками сучасного комп'ютера налічує 11 тисяч 982 друкарські знаки (із відступами). До такого "бюрократичного засобу", тобто машинопису, І.Чендей удався свідомо, самокритично визнаючи: має почерк на правду "знервований, неспокійний і важкий для ока", а тому хотів "приберегти добрі й проникливі очі" адресата, аби їх не "мучити своїм письмом" [20, там само].

Такий обсяг першого листа І. Чендея в контексті епістолярного діалогу з І. Денисюком, на перший погляд, може видатися завеликим. Це усвідомлював і сам його автор: "...Бачите, як багато я Вам понаписував. По цьому вже одному не важко переконатися, що маєте до діла з балакучим кореспондентом" [20, там само]. Зрозуміло, що І. Чендей не ставив за мету читанням своїх епістол "бавити" чи заповнювати відпочинкове "байдикування" адресата; та й не "кореспондентська балакучість" породила обширний текст листа: письменник, як завжди, часу мав обмаль, багато працював, про що йдеться і в цьому листі. Та "побоювання" І. Чендея виявилися перебільшеними, адже І. Денисюк "забіг на пошту й відібрав листа", збираючись подорожувати катером

¹ "Кохана істота" виправлено на "кохані груди".

на скелю Карасан у пошуках араукарії, рідкісної кімнатної смереки, за якою, як любитель екзотики, уже давно полював: "Та що там усі на світі араукарії, коли в руках лист од Вас! Я по-дитячому тішився. Довго милувався його товщиною, а потім з острахом подумав, що в середині є... мій нечитаний лист. Звичайно, то дурна думка, але вона мені стрілила. Я навіть роздер ріжок, аби переконатися, що це не так... Листа вирішив читати вже на морі. Море і небо і гори були витримані того дня в прегарних пастелевих тонах, м'яких і мрійних. Так тихо і мрійно хлюпала хвиля, а повітря мало смак коктейлю. За катером летіла біла зграйка чайок. Хтось кидав їм крихти хліба, але я мало вірив у те, що й чайки живуть "не хлебом единым", а й всіляко хочуть прочитати зо мною листа від Чендея Івана, і то для них виразно його настукано на машинці. Ми читали Вашого листа з чайками, навіть Медвідь-гора, яку ми обпливали, висовувала вічно занурену свою морду в солону хвилю й прислухалась, як чайки читають листи. Ваш лист, море, чайки і гори – усе творило якийсь великодний настрій" [4].

Причина такої "балакучості" зовсім інша й не менш важлива, а то й визначальна: у житті письменника настали далеко не радісні дні, адже вихід у світ 1965 р. роману "Птахи полишають гнізда" був початком його закарпатської Голгофи, коли 20 березня 1966 р. на сторінках російськомовного випуску газети "Закарпатская правда" з'явиться стаття Ю. Балеги "Ступки, мялки и духовный мир Пригар" [див.: 2]. Недруги били якнайболючіше, адже в цій газеті письменник працював із березня 1945 р. до 1955 р., тут він відточував своє слово як письменник, публіцист, зростав як журналіст, опублікував на її сторінках чимало нарисів, статей і художніх творів; та й не випадково вони обрали саме недільний номер (для закарпатців це святочний день). Як справедливо зазначив М. Жулинський, у цій статті "убогий, непрофесійний аналіз твору переплівся з іронічним глузуванням над величним світом звичаїв і традицій рідного люду" [7, 2].

Безпідставні "локальні інтриги довкола роману", "непотрібні ані Богу, ані чорту бесіди серед примітивних окололітературних групок про якусь "антирадянськість", "націоналістичність" роману тощо", зізнавався письменник у листі до І. Денисюка, завдавали болю, а тому праглося хоч "трішки забути про чарівний у красі і гидкий у дрібнотах провінціальний Ужгород" [20, лист від 28 червня 1966 р.]. Порятунок бачив у поїзді до Львова, у якому хотів "відвести душу" у спілкуванні з друзями, зосібна й І. Денисюком, "походити львівськими вулицями, побувати в музеях!", бо завжди щиро "радів кожному доброму слову людей, кожній добрій зустрічі!". Прикро було визнавати й те, що він "чомусь... завжди більше прихильності і уваги чув до себе у Львові, в Києві та Москві, аніж дома, на Закарпатті" [20, там само]. У Львові 1960-х рр. панувала особлива творча атмосфера, духовні обрії були високими і світлими, про що писала й М. Коцюбинська в листі до З. Генік-Березовської від 20 листопада 1964 р.: "Я нещодавно повернулася зі Львова. На цей раз він мені якось особливо запав у душу. Стояла осінь, але ще тепла і запашна. <...> Весь Львів

ців хризантемами. І люди для душі були там... Я приїхала звідити якась світліша" [11, 197]. Певна річ, "злива тих добрих і щирих слів, що їх вичитав з листа", написаного із "прихильністю і великою повагою", були вкрай потрібні, адже в душу письменника закрадалися сумніви щодо потреби писати взагалі: "Ваш лист був для мене великою несподіванкою. Він приніс мені радість і ще й ще раз переконав у тім, що жити варто, що варто працювати, що праця є потрібною людям. Що, врешті, я сам теж потрібний людям" [20, лист від 28 червня 1966 р.]. Тому твердження письменника, що цей лист був для нього "великою несподіванкою", не лише "цюхвилинне", а й глибоко правдиве і щире.

І. Денисюк належав до тих людей, хто вмів жартома, добродушною іронією, несподіваним поворотом думки викликати у співрозмовника довіру, розворушити душу, невимушено втягнути у своє силове поле щирості й відвертості: "Я пригадую Ваше перебування на Закарпатті, – писав І. Чендей, – як щось справді радісне, пам'ятне. Листи від Вас були для мене справжнім дарунком, словом серця і мудрості, прихильності, якої сам не заслужив, котру мушу відробляти" [20, лист від 24 серпня 1966 р.].

Постає питання, що найбільше зворушило І. Чендея, окрім "зливи добрих і щирих слів", "прихильності та поваги" І. Денисюка, що спонукало його на відверту сповідь перед людиною фактично малознаною. Найперше, і це особливо цінував І. Чендей як письменник і людина, що в особі свого адресата побачив гідного інтелектуального співрозмовника, небайдужого не лише до краси слова, а й до краси у природі, житті та мистецтві, до гармонії краси людської душі. Ця симпатія була взаємною. Зустріч і спілкування в Ужгороді з І. Чендеєм залишили глибокий слід і в пам'яті І. Денисюка: "Було б надто банальним запевняти, що зустріч з Вами для мене – то безмірно милий подарунок долі. Ви те все давно мусили провидіти своїм рентгенівським зором письменника, очима людини, про яку хочеться сказати Винниченковим: "Є щось більше за нас"... [4, лист від 19 червня 1966 р.].

Зрозуміло, що творчість Чендея Денисюк як викладач-філолог знав, але не так докладно, про що свідчить той факт, що, "покидаючи знервований Львів, <...> хотів вивезти сюди (тобто в Гурзуф. – С.К.) Ваші твори і разом з хвилиною прочитати Вас durch und durch – до дна. Для мене, на жаль, для Вас на славу, я не знайшов ніде жодної Вашої речі. Та й тут, у Гурзуфі, продаються й деякі українські книжки, але на запитання, чи нема Чендея, продавець зробив великі очі: "Чен – дей?" І я вичитав у його очах: "Ні, китайських авторів не тримаємо!" [4, там само]. Для Денисюка було важливо дізнатися більше про І. Чендея не лише як письменника, а й людину, до якої пройнявся щирою симпатією та повагою після знайомства в Ужгороді. Наслідки свого "соціологічного опитування" – спілкувався з тими, хто знав письменника "здаєка чи зблизька", цікавився їх думкою про митця – Денисюк оповів Чендеєві, незважаючи на те, що "...людська "молва"... була суперечливою, як і про кожну оригінальну людину" [4, там само]. І далі у притаманному йому стилі, із легкою іронією та гумором

І.Денисюк намагається витлумачити причини таких “суперечливих” думок про митця: “Жіноцтво до Вас здебільшого неприхильне, бо Ви не завели у себе гарему (от уже кримський вплив на спосіб мого думання), “чоловіцтво” деяке не мало слів для виразу подиву для Вас як гарної людини; дехто згадав якусь там чорну пляму, яка в моїх очах зовсім не є чорною плямою, скоріше світлою” [4, там само]. У контексті такого жартівливого тону І. Денисюк називає головну “ваду”, яку “далекі і близькі” “компатріоти й собрати по перу” не сприймали в поведінці І.Чендея: “не рахується з їхньою думкою”. До речі, цей “тяжкий гріх” І. Чендея звучав як основне звинувачення у виступах Ю. Балеги, В. Вовчка, В. Древницького, М. Климпотюка, В. Ладижця, В. Поліщука, П. Угляренка під час закритих партійних зборів організації Закарпатського відділення Спілки письменників України від 19 квітня 1967 р. Ознайомлення з цим документом породжує почуття огиди від “дрібноти” і примітивності, ницості виступів учасників т. зв. “закритих” зборів, а водночас і глибоку повагу до розіп’ятого “компатріотами” І. Чендея, який мав мужність визнати окремі помилки та прикриті факти особистого життя, залишаючись несхитним щодо оцінок творчості деяких своїх “собратів по перу”. Та від життя “закритися” неможливо, бо саме воно дає оцінку тому чи тому письменникові, його творчому доробкові. Здебільшого у своїх оцінках І.Чендей не помилявся, та й на “закритих партійних зборах”, розуміючи доленосність їх ухвали у подальшому житті – мав сміливість відверто заявити: “Ви т. Древницький – не письменник” [16, арк. 3]. Отож чесність І.Чендея, яку він сповідував упродовж життя, учасники “закритих” зборів оцінили своєрідно – згодом письменника виключать із лав компартії.

І. Денисюк, не минаючи “людського фактора”, став на бік І. Чендея, а скажникам наводив аргумент, на наше переконання, слушний і неспростовний: “...Тим я відповідав, що чому ж Ви мусите рахуватись з тою думкою, коли ж вона може бути й убогішою, вузьколобішою за Вашу, адже Ви як художник переросли їх. Проти цього аргументу ніхто не міг нічого сказати, бо всі, як би там не говорили й “розчаровувались”, визнають, що Ви таки на закарпатській землі найкращий таланти. Мені б хотілося про Вас написати книжку (на жаль, задум не був зреалізований. – С.К.)” [4, лист від 19 червня 1966 р.].

Листи Чендея до Денисюка та інших адресатів фіксують його непростий шлях у літературу, розкривають джерела творчості, показують роль родини у формуванні духовного світу митця: “Піс я в родині дуже цікавий – бідній матеріально, зате дуже багатій духовно” [20, лист від 28 червня 1966 р.]. Власне, ота глибинно-генетична і справжня духовність, закладена у простій селянській багатодітній родині, давала наснагу й сили вистояти письменникові, коли заздрісники й недруги “за щедрість і прямоту у всьому, за безкомпромісність і так потрібну неподатливість там, де йдеться про принцип, здоровий глузд й інтереси мистецтва, платили чорною інтригою, ненавистю і підлістю дводушшя, дрібненькою “правдицею” і великою брехнею” [20, там само].

Про своїх батьків І. Чендей завжди говорив з особливим пієтетом і гордістю. В особі батька, який прожив понад 90 років, “натури міцної і крицевої”, “емоційної”, бачив “чоловіка з виключними природними здібностями”, який “міг стати і великим оперним співаком, і знаменитим диригентом, і прекрасним письменником”, але увесь його талант у тогочасних умовах зводився до того, аби “прогудувати велику сім’ю – нас дома дев’ять сестер і братів” [20, там само]. Сказане про батьків – це не лише слова вдячного сина, який свято беріг традиції української родини, особливо на Закарпатті, де до батьків зверталися на Ви, а батька любляче називали “няньо”¹: у цих словах і гіркота від усвідомлення

¹ До речі, слово “няньо” в російських перекладах творів І.Чендея залишали без змін із відповідним коментарем.

неможливості реалізації таланту, даного Богом. Образи своїх батьків, гідних і чесних людей, І. Чендей берегтиме у своїй душі до скону літ. Варто наголосити на такому показовому факті: розповідь про батьків у листі від 28 червня 1966 р. до І. Денисюка він майже дослівно повторить в автобіографічній повісті "Луна блакитного овиду" (1968), а також 1990 р. в інтерв'ю "Конче скасувати цензуру" в газеті "Літературна Україна" як кандидат у народні депутати України [31]; а в листі до Л. Коваленка від 21 травня 1974 р., згадуючи свій день народження, слово "Мама" І. Чендей свідомо напише з великої літери, тим самим виявляючи велику любов і глибоку пошану до найдорожчої людини [23]. І. Чендей, як правило, завжди влітку прибував до батьків у Дубове на кілька днів, аби допомогти їм у сінокосах, однак 1966 р. не зміг приїхати через термінову роботу над кіносценарієм про архітектуру Закарпаття, від якої "внутрішньо згоряв, зношувався". Мама, зрозуміло, сердилася: "Але ж коли б моя мама знала, що я волів косити на страшній спеці тупою косою біловус, псянку, що мені це легше було б і дешевше обходилося би, аніж просиджування за столом, вона на мене не сердилася би, не ремствувала б" [20, лист від 24 серпня 1966 р.]

Від батьків І. Чендей узяв у дорогу життя й науку про те, що лише чесна й віддана праця може дати необхідні результати і принести душевну насолоду: "Усе, усе, що до мене прийшло нині... результат того, що я завжди пам'ятав одне: праця, праця, праця!". Він ніколи не "легкарював", як кажуть на Закарпатті (навчання в Хустській гімназії, заочно закінчив Ужгородський університет, навчання на курсах газетних працівників у Харкові й Вищих дворічних літературних курсах при Літературному інституті ім. О.М. Горького), а як письменник був постійно у праці: міг "сидіти за столом, як клятий, од раннього ранку до пізнього вечора". Любов до праці надавала І.Чендеєві сили вистояти проти "гніту дрібноти компатріотів", до яких ставився зі співчуттям, бо визнавав, що й серед них були здібні люди, але їх "здібність подрібнювалася і кришилася на заздросі, на всьому, що іде од лукавого і рогатого чорта, а не од інтересів в ім'я мистецтва, в ім'я духовної скарбниці народу". Він мудро твердив, що у цій праці "місця достатньо усім", "тут кожен потрібен" [20, лист від 28 червня 1966 р.]. Як актуально ця думка письменника звучить сьогодні!

Любов до України в І. Чендея була сутністю його життя, для цього не шкодував "ані років навчання, ані сил, ані коштів, ані здоров'я, нервів зокрема", адже "був завжди багатий мрією і високим почуванням... зробити щось корисне для свого рідного народу" [20, там само]. Ці слова письменника аж ніяк не пафосні, бо, наприклад, у листі-привітанні до А. Малишка з нагоди дня його народження від 14 листопада 1962 р. він зізнається: "Коли я працював уже в "Закарпатській правді", до мене потрапила хрестоматія з української літератури для X класу, видана в 1944 р. В тій хрестоматії був надрукований Ваш вірш "Україно моя". Не знаю, як хто з учнів, але сам бережу ту книжку нині, як дорогу пам'ятку. Вашого вірша я читав, перечитував, вчив напам'ять, хоча уже не був школярем. Ваш вірш хвилював мене мукою України, біллю її, зраненим, повним віри в народ, в його силу, серцем поета. Я тоді вельми, вельми хотів бодай побачити того поета, який так хвилююче гаряче пише, який зветься Андрієм Малишком. Про того поета я думав з глибокою повагою і ніжністю..." [24]. І коли Чендея виключать із лав компартії і майже дев'ять років заборонятимуть друкуватися – навіть у ті страшні часи цькування й переслідування він писав, бо розумів, що якби "не міг жити і працювати для свого рідного народу", то був би "найнещасливішою людиною в цілому білому світі" [20, лист від 28 червня 1966 р.]. Слід наголосити, що відданим другом у ці страшні часи була дружина письменника Марія Іванівна, яка не лише забезпечувала родину матеріально (працювала у школі у дві зміни), а й підтримувала свого "буржуазного

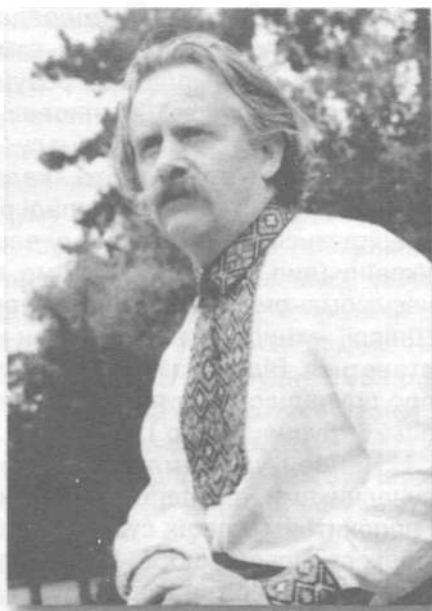
націоналіста” морально: почала читати заборонену літературу й дійшла висновку, що “націоналісти – це великі патріоти”, вірила, що колись “Чендея вивчатимуть у школі”, а тому у хвилини розпачу і зневіри – а це визнавав і сам письменник – твердила: “Сідай за стіл і пиши! Колись надрукують. Час усьому суддя!” [32].

Водному зі своїх інтерв'ю І. Чендей сказав: “У письменника повинні бути три таланти: Перший – талант творця і живописця. Другий – талант мислителя. Третій – талант критика. Справжній письменник той, який здатен і намалювати, і оцінити, і щоб думка була” [32]. Ці три іпостасі І.Чендея, справжнього письменника, знаходять своє розкриття і в його епістолярії.

У листах І.Чендея читача вражає “хронометраж” творчої роботи митця, яка тривала щоденно: так, протягом липня-серпня

1966 р. готує до друку рукопис книжки “Терен цвіте” (побачила світ у видавництві “Дніпро” 1967 р.), пише сценарій про дерев'яну архітектуру Закарпаття для студії науково-популярних фільмів, сповіщає, що невдовзі після згадуваної конференції написав дві статті загальним обсягом 35 сторінок для журналів “Радянське літературознавство” [див.: 26] і “Народна творчість та етнографія” [див.: 27], закінчив повість-новелу “Іван” обсягом 59 сторінок машинописного тексту, яка “видалася цікавою і по формі, і по змісту, от тільки не знаю, що за доля у неї буде?” [20, лист від 28 червня 1966 р.]. Передчуття письменника про нерадісну долю цього твору, на жаль, справдилися. Після виходу збірки повістей та оповідань “Березневий сніг” у 1968 р., куди ввійшла й повість “Іван”, автора було піддано остракізмові, виключено з партії, що фактично означало заборону друку творів аж до 1975 р. Справа в тому, що “заборонителі” в героях творів І. Чендея впізнавали себе – бездуховних кар'єристів, жадібних до грошей, нищих, бездарних і некомпетентних, які в гонитві за високими званнями, посадами, чинами готові зректися рідної мови, знищити архітектурні пам'ятки, звести шкідливі заводи, вирубати правічні карпатські ліси. Байдужість до простої людини, до природи боліла І.Чендею, він намагався застерегти від тотального руйнування віковичних морально-етичних ідеалів і традицій, яке ми спостерігаємо в наш час. Найбільша трагедія – це розумів і бачив І.Чендей уже в роки незалежності України – полягала в тому, що ті, хто переступив оті ідеали в часи соціалізму, морально деградував, знову опинилися на вершині державного Олімпу, стали не лише депутатами різних рівнів, а й очільниками найвищих державних структур.

Листи відкривають завісу творчої робітні письменника, зокрема над художнім словом. Відомо, що І. Чендей – неперевершений майстер слова. На “колоритність мови” його творів звернув увагу свого часу ще Петро Панч як автор невеличкого переднього слова “В добру путь” до збірки “Вітер з полонини” (К., 1958) [див.: 17]. До слова ставився по-особливому, був глибоко переконаний у тому, що *“легко пишеться – тяжко читається. Тяжко пишеться – легко читається”* [курсив наш. – С.К.: 34, 80]. Готуючи до друку рукопис збірки “Терен цвіте” обсягом понад 200 сторінок машинопису, Чендей не скористався практикою “розклеювати сторінки уже написаного і виданого”,

а уважно і прискіпливо “відредагував себе ще і ще раз”, бо розумів, що “написане вісім, п’ять років тому <...> потребувало доробки, шліфування і чепурення у найкращому розумінні слова. Робота видалася для мене не легкою, виморливою” [20, лист від 24 серпня 1966 р.]. Побачити наяву й реально відчути “виморливість” процесу “саморедагування, шліфування й чепурення” Чендея, який дуже часто “*карнає, гранує*” свої твори, аби вони були “*доладніші*”, можна на прикладі рукопису повісті “Іван” із правками автора, що зберігається в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України [див.: 25]. Або, скажімо, як описує роботу над розкритикованим свого часу романом: “Сиджу і шліфую роман “Птахи полишають гнізда” для видання в “Дніпрі” – книга є в плані, – коли раптом чорт не оженився й з книгою щось не станеться. Відкриваю для себе ціле море цікавого в роботі там, де йде слово про докладність порядку стилістичного, щодо дзвінкості мови і т. д.” [20, лист від 25 грудня 1969 р.].

І. Чендей усвідомлював велику відповідальність митця не лише перед сучасниками, а й перед майбутніми поколіннями, розуміючи, що “жорстоким і непохитним у своїх судженнях буде час. Той Час, що відбиратиме з великої кількості всього щось” [20, лист від 25 вересня 1967 р.], адже предметом “дослідження літератора є душа людини”, а “проникнення у душу людини” має відкривати “щоразу нові простори” [20, лист від 6 травня 1967 р.]. Тому й не сприймав самозакоханості й самовпевненості, дріб’язковості, а його судження про твори колег-письменників були відвертими і критичними, що і сприймалося як “зверхність”. Це боліло митцю, а тому нерадісно зізнавався, що нерідко почувався “самотнім в Ужгороді і на Закарпатті” [20, лист від 28 червня 1966 р.]. Його побратим П. Скунець згадував: “Доводилось чути, що Іван Чендей – жорстокий до людей чоловік, тому й нажив собі ворогів. Я знаю його більше сорока років, але єдине, що приносив із його домівки, – це вболівання за літературу, за справжні таланти. Ага, ще саджанці з його прекрасного саду...” [18, 116]. Бо і справді, чи могла бути жорстокою, злою, недоброю людиною, яка в листі до І. Денисюка стверджувала: “Все-таки сонце – то прекрасно! У всьому! В природі, в людях, у їх ділах! Вам бажаю у всьому до міри дощу і без міри ласкавого, життєдайного сонця!” [20, лист від 28 червня 1966 р.].

У цьому контексті важливо наголосити, як І. Чендей розумів критику, важливу складову літературного процесу загалом, і як ставився до критики своїх творів. І. Денисюк, прочитавши збірку “Терен цвіте”, висловив низку зауважень і міркувань, піддав “критиці, досить гострій” оповідання “Син”, яке автор уважав “основним” у цій збірці “за масштабом, за наміром проникнення, за мазками в слові та образі” [20, лист від 25 вересня 1967 р.]. Оцінка І. Денисюка не збігалася з думкою інших критиків, наприклад Г. Аврахова, автора передмови до цієї збірки, котрий справедливо вважав це оповідання “у творчому доробку письменника і загалом в українській малій прозі останніх літ <...> найкращим” щодо потрактування “вічної” теми батьків і дітей, яку митець показав “нежданим боком”, повернув “до сучасних проблем”, адже йдеться тут “про людяне в людині, про синівську гідність у широкому розумінні цього слова” [1, 12]. Цей твір до виходу збірки “Терен цвіте” з’являвся у пресі вже не раз, однак І. Чендей таки визнав, що “жоден з редакторів не робив тих, в першу чергу, редакторських зауважень”, що їх “вельми доречно” зробив І. Денисюк. Та й більшість зауважень адресата щодо улюбленого “Сина” визнавав слушними, до того ж “добре розумів”, що якісь “виправдання чи викручування” були б виявом “наївності, самозакоханості, самовпевненості”. Чендеєві як справжньому письменникові в цьому випадку імпонувала насамперед Денисюкова “турбота про рівень літератури”, його вимогливість, без якої “не є можливою велика

література", адже не кожному літераторові – письменник це знав з власного досвіду – таланило на "професійного, обізнаного, глибокого й тонкого" знавця літератури, яким уважав І. Денисюка [20, лист від 25 вересня 1967 р.]. Підтвердженням тому слугує відгук-оцінка І. Чендея на його статтю "Поетика новели", яка побачила світ у журналі "Жовтень" [див.: 5]. Вона "вразила глибиною знання", письменник прочитав її "з великим інтересом", "з олівцем в руці, мав що підкреслювати, брати до роздуму та уваги собі. А значить це, що собі я відкрив через Вас чимало такого, що для мене було невідомим, і таким, яке десь жило підсвідомо, давало про себе знати, можливо, через працю перш за все більше, як порядком роздумів, узагальнень, теоретичних розмірковувань", бо в ній "інтелект високо інтелігентний, збагачений, маючий справді чим поділитися і що повісти людям" [20, лист від 25 грудня 1969 р.]. Тому і просив І. Денисюка прочитати повісті "Терен цвіте", "Птахи полишають гнізда", не так бажаючи почути думки "приємні", як "довідатися, в першу чергу, що в творі не вдалося", бо, звісно, шанував відвертість (адже це теж був один із життєвих принципів й самого І. Чендея), не ображався, а "щиро дякував за зауваження" [20, лист від 25 вересня 1967 р.].

І кардинально протилежне неприйняття рецензії Л. Бойка на рукопис книжки "Кринична вода" (Ужгород, 1980), яка мала теж непросту долю. Видавничу рецензію, зрозуміло, негативну, підготував Ю. Балега, котрий, як писав письменник у листі до Л. Коваленка від 16 грудня 1980 р., "був завжди напихваті при виконанні брудненьких доручень дрібних спекулянтів від партійної справи" [23]. Каменем спотикання стало оповідання "Опикунські турботи", на вилученні якого зі згаданої збірки наполягали рецензенти та компатріоти. Не погодившись із таким твердженням, І.Чендей домігся, аби рукопис надіслали на рецензування з метою отримати "кваліфіковану, серйозну рецензію з найповажнішого закладу літератури – Інституту АН УРСР. Зі мною, бач, погодилися. Рецензенти з Держкомвидаву мною виключалися" [23, лист від 29 травня 1980 р.]. Однак ця "згода", як писав у листі до Л. Коваленка, виявилася фальшивою, оскільки ужгородські "видавці пошукали собі рецензента поза найавторитетнішою літературознавчою установою... На третю рецензію рукопис потрапив до якогось Бойка, що працює в Інституті культури під опікою і "зичливою" лапицею перевертня Килимника. Килимник не погребував накласти "височайшу" свою резолюцію: мовляв, на кафедрі рецензія "схвалена". Бойко ж написав, як тільки можуть писати примітиви і невігласи, до того догматичного і заскоружлого ряду. Йй Богу, такої примітивщини з приводу творів, на яку Бойко спромігся, я давно не читав" [23, лист від 31 серпня 1980 р.]. Тепер можна зрозуміти, чому головним гаслом згадуваного вже передвиборчого інтерв'ю газеті "Літературна Україна" І. Чендея, кандидата в народні депутати Верховної Ради України, стало гасло "Конче скасувати цензуру" (див.: 31). Такі "емоційні характеристики" рецензентів його творів породжені не браком культури І.Чендея, не особливістю чендейвського темпераменту, не зневагою думки критиків, а перш за все саме тими обставинами, які спонукали критиків до таких учинків, розумінням їхнього "дводушшя", слабодухості, лицемірства, чого категорично не сприймав письменник. Та з плином літ він, як справжній мудрець, їх прощав. Цікава в цьому контексті розповідь І. Чендея в листі до Л. Коваленка від 2 червня 1977 р. про передвиборчу агітацію, пов'язану з його обранням до Ужгородської міської ради: "Саме вчора з Петром Скунцем (довірена особа. – С.К.) побували ми на виборчій дільниці... Сидів не просто вколосаний п'яним чуттям од того, що мають обирати (надто багато літ прожито, щоб подібне вже нині могло вчаровувати і кидати в стан сп'яніння!!!),

а думав над химерностями і, як росіяни кажуть, “превратностями” долі. Я слухав тут “представника” відповідних партійних і радянських органів, коли “воскурял ладан” і говорив про цноти, а мимоволі настирливо напливали моменти з екзекуції, коли здавалося мені, що вже тільки диби не вистачає...

Цікаво, що мої деякі побратими у вигляді Угляренка, Поліщука, Ладижця ет цетера трапили просто в незрозумілий розпач, подив, ба навіть “праведне обурення”...

Грець з ним! До чого я розмінявся на дрібниці!” [23].

Загалом “брак вимогливої професійної літературної критики”, на думку письменника, “заважав нормальному розвитку літературного процесу”, зумовлював появу “слабких, іноді навіть явно недопрацьованих, неправних, навіть халтурних” творів, а також необ’єктивних “закритих рецензій”, негативно позначався на роботі літературних редакторів, які “часто-густо більше турбуються грамотністю рукопису (це входить в елементарні обов’язки самого автора!), стежать, як би там не проскочило чогось такого, що потім призводило б до звинувачень політичного характеру, менше ж думають про композицію твору, про логіку у розвитку подій, про логіку характеру тощо”. Відсутність вимогливої та об’єктивної критики на руку “вертким і спритним авторам”, які надто плодючі, “мають досить великі тиражі”, пишуть “невимогливо, слабо”, зате почувуються “краще тих, хто працює на совість в міру своїх сил”, до того ж “надто повільно зростає у нас коло критиків, повільніше, як коло поетів, прозаїків”, – так міркував І.Чендей у листі до І. Денисюка від 25 вересня 1967 р. [20]. Це була проблема, слушно зауважував він, не лише українська, а загалом “літературно-критичного цеху” тогочасного Союзу. Від професійного рівня того цеху, небезпідставно вважав І. Чендей, залежить подальший розвиток літератури, про що йшлося і в листі до І. Денисюка від 20 жовтня 1967 р. [20].

На запитання Л. Коваленка (минав уже 1980 р.), коли ж нарешті між критиками й літераторами зникне “вічне зло”, І. Чендей відповів, що мир між ними настане лише тоді, коли “чим вище буде ставати професійний рівень літератури і критики, як частини літератури, тим тісніші, мудріші, професійніші взаємини між ними й будуть. Чим більшою і авторитетнішою буде ставати когорта літературних критиків з інтересом єдино літературним, без догідництва та пристосовництва, кон’юнктури і дешевого розрахунку, тим справи підуть краще” [21, лист від 16 грудня 1980 р.]. І. Чендей уважав, що література й культура має збагачуватися всіма, “хто тільки здатний щось робити корисне для них”. На жаль, у реальності було далеко не так, а тому шкодував, що кануло в лету “чимало змарнованих днів” [20, лист від 28 червня 1966 р.].

І Чендея, і Денисюка єднало також те, що обидва високо поцінювали народну творчість, шанували народні звичаї та обряди. Чендей із гордістю писав, що підготував кілька видань фольклору, зокрема збірку народної сатири й гумору Закарпаття “Як чоловік підкупив відьму, а кішку вчив працювати” (Ужгород, 1966): “...Ними горджуся, цю роботу рахую не менше поважною і почесною за оригінальну творчість” [20, там само].

У сучасній українській літературі І. Чендей належить до непересічних новелістів, бо й сам письменник зізнавався, що робота над новелою приносила йому особливу насолоду, була сутністю його творчого життя: “З нетерпінням чекаю дня, коли знову сяду за новели, так багато задумів, заготовок. Про них міг би повідати довго, дуже довго” [20, там само]. Недарма літературознавець Г. Аврахов назвав свою передмову до збірки “Терен цвіте” саме так – “Майстер новели” [див.: 1]. Новела, розмірковує І. Чендей, жанр “економічно не вигідний” щодо оплати, тобто гонорару (колись таки платили!), до того ж потребує неабияких емоційних і “часових” витрат, бо якщо романіст

чи повістьяр пише свій твір, "аж поки не доведе діло до кінця", то новеліст "завжди ризикує мати якісь паузи між новелами – не пишуться вони одна по одній" [20, лист від 10 березня 1982 р.]. Талановитий прозаїк "повинен писати і новели. Короткий жанр привчає до стислості взагалі, до певної міри тримає "у формі" літератора, дисциплінує" [20, там само]. Отож виступ І. Чендея на Всеукраїнській міжвузівській конференції в Ужгороді у травні 1966 р. (були присутні й науковці з ЧССР Ю. Бача та М. Роман) із проблеми розвитку новели був цілком закономірним, та й місто для проведення цієї конференції обране не випадково: на Закарпатті плідно працював "помітний загін новелістів", тут була новелістична школа (О. Маркуш, Ф. Потушняк, М. Томчаній, Ю. Керекеш та ін.). І. Чендей зазначив, що "цей прекрасний, ваговитий і пружний жанр" починає занепадати через "зниження вимог до жанру". Загалом високо оцінивши виступи вчених-літературознавців провідних вишів України та Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка АН України, особливо їх теоретичні міркування про жанрові особливості оповідання й новели, відмінності між ними, письменник зізнався, що у процесі цієї дискусії "чимало передумав, що таке новела, що таке оповідання", дійшовши висновку (тут він поділяв теоретичні розмісли І. Денисюка), що різниця між цими жанрами існує, і водночас, опираючись на власний досвід письменника, стверджував: на відміну від новели оповідання "може народжуватися в процесі роботи за столом", творча "його температура нижча. Воно спокійніше". "Новела – твір напружений перш за все психологічно, він увесь мовби зі спалахів складений і сам є спалахом. <...> Новела довго виношується, вистигає од моменту імпульсу, запліднення до появи на світ, зате порівняно дуже швидко пишеться – народжується". На підтвердження сказаного письменник оповідає історію написання найкоротшої новели "Чайки летять на Схід" – усього 15 хвилин, хоча "виношував же її півтора року. Але тоді, коли я сів писати, у мене все було готове. Я знав, відчував навіть розділові знаки <...> новела завжди глибока в переживаннях і хвилюваннях героїв, що вона майже завжди дає великий простір для творчості читача, який мусить бути співучасником новеліста..." [34, 16-17]. Мудрі міркування письменника можуть слугувати актуальною настановою сучасним прозаїкам, що активно працюють у жанрі т. зв. малої прози.

І справді, новела "Чайки летять на Схід", за влучним висловом П. Скунця, – це "класика, яка не належить ні до соціалізму, ні до капіталізму. Там – крик душі. Там – правда душі. Там – перемога душі над брутальністю навколишнього світу" [19, 140]. У творі драматична розповідь про те, як жандарми до схід сонця ведуть на розстріл батька й малолітнього сина. Люблячий батько, розуміючи неминучість трагедії, уперше в житті свідомо обманує свого сина, аби полегшити його страждання. І мені як читачеві, "співучасникові новеліста" хочеться звернути увагу на те, що письменник, пишучи цей твір 1953 р., не міг передбачити, що й він не порятує свого сина від трагічної смерті, яка сталася 10 січня 1968 р. Чендей вірив, що "кожному чоловіку у книзі життя записується тоді, коли він тільки приходить на світ, а що він має у житті чинити, яке має мати рукомесло, що повинен стріти, яку, нарешті, повинен мати і смерть... Тому все приймаю, як присуд долі, як мусай" [20, лист від 24 серпня 1966 р.].

Він визнавав, що "життя, поза всілякими сумнівами, сильніше втрат" [21, лист від 13 січня 1982 р.], але не міг змиритися з тими чорними рядками своєї книги життя і прийняти жорстокий присуд долі – смерть сина Мирослава. Як митець, філософ, людина І. Чендей сприймав смерть як закономірне біологічне явище, яке, "зрозуміло, потрясає", "пробуджує переживання, яких людина ніяк не може звідати в ситуаціях, що зі смертю не пов'язані" [21, там само], однак передчасна смерть сина була явищем неприродним і закарбувала на

серці І.Чендея такі враження, “котрі кожного року знову і знову предметно спричинюються до переживань, пов'язаних зі смертю”: “Вчора було 12 січня. Вчора минуло 14 років, як в пообідню сонячну засніжену пору (курсив наш. – С. К.) ми з нашої хати винесли домовину з сином Мирославом, аби похоронити його на ужгородському цвинтарі...”

Все-все пам'ятається до малих дрібниць; все-все знову переживається і перебідовується зі сльозами, з невгасаючою гостротою, хоч і літ сплигло відтоді чимало вже, і життя нагортало випробування нові, дарувало, звісно, і радості...

І знову я про те, що Життя сильніше Смерті”, – так писав І.Чендей 13 січня 1982 р. в листі до М. Жулинського [21].

Ці рядки вражають не лише великою силою духу І.Чендея, а й тим, що, і справді (лист до Л. Коваленка від 21 травня 1974 р), йому, “маєвому, Доля ласкаво прописала щедро “помаятися” [23], тим самим гартуючи не лише його сильний характер, а й фізично. У наведеному уривку з листа до М. Жулинського ми свідомо підкреслили слова “сонячна засніжена пора”, у яких дивовижно відбито всю глибину непоправної трагедії І.Чендея як людини, митця, філософа. Невимірна трагедійність посилюється й тим, що письменник дуже любив Сонце не лише як джерело життєдайного світла, радості, тепла у природі, а і як символ чистоти і світла у людських стосунках, про що вже згадувалось. Це засвідчують також афоризми І. Чендея, любовно впорядковані його дочкою Марією Трещак (висловлюємо їй вдячність за надані світлини. – С.К.) й ошатно видані ужгородським видавництвом “Ліра” [34]. До того ж Зима як явище природи була улюбленою порою року І. Чендея й виринала у спогадах як *Зима-Царівна*: “Здається, таки настає Зима. Зима-Царівна, біла і чиста для думи справді очищеної від дріботи в буденні... Я зиму люблю якось по-особливому, радію їй по-дитячому, вона ж бо переносить мене мимовільно в моє дитинство оте, коли я сидів на печі нашої верховинської хати хлопчиком й дивився, як лапато і рясно лягає на землю сніг після кружляння в повітрі величавого і спокійного-спокійного...” [23, лист від 15 грудня 1977 р.]. І якраз у таку “сонячну засніжену пору” – у пам'яті Чендея-письменника навіки закарбувалася саме така пейзажна картина – з його “хати винесли домовину з сином Мирославом”, яка спокійно й тихо лягла у світло-сонячну засніжену землю. Міркуючи над цими вічними філософськими категоріями – Життя і Смерть, він заявить: “Є одне, що мене переконало, утвердило в думці: великі потрясіння душевного, сердечного характеру поглиблюють розуміння життя, смислу існування, взаємин з людьми з натур чутливих, емоційних, здатних оцінювати і проймаються. Мені здається, що чутливі і вразливі після потрясінь стають якісно іншими – ще більш вразливими і чутливими. Відбувається певне оголення нервів для сприймання. Подібне болить...” [21, лист від 2 квітня 1982 р.].

І. Чендей, незважаючи на свою вольову вдачу, страждав і сумнівався, критично споглядав свою творчість, не завжди був задоволений зробленим. інколи ремствував, звісно, потребував теплого слова й підтримки, особливо тоді, коли критика несправедливо оцінювала його твори. Він особливо дорожив людською щирістю. І коли “доморощені критики” очорнювали його твір “Птахи полишають гнізда”, то стаття московського критика Г. Корабельникова “Король Лир Верховини” в журналі “Дружба народів” [див.: 9] подарувала особливу радість, якою сонячно ділився з І. Денисюком, прохаючи його прочитати цю статтю. Розрада І. Денисюка була на часі: його листи “розвіяли якісь сумніви і негоди, прогнали мряки, і в мене на серці стало веселіше, краще, легше. А так уже якось дивно людина створена на цей світ: нерідко усе їй здається не тим і не таким, не знає, на кого сердитися, ремствувати, де шукати розради. Та тільки крихтою тепла війне на неї, трішки промінця блисне, як уже все гаразд.

усе добре. І вона мовби на крилах, повна нової сили, радості" [20, лист від 9 листопада 1966 р.]. І. Денисюк високо оцінив також твір І. Чендея "Чарівне відноколло" й надіслав автору "прекрасного листа... Той лист був для мене цілющим бальзамом, добрим помічником і такою сердечною підтримкою! Як Ви вмієте писати листи, яка у Вас добра і щедра рука! Та коли я ще знаю Вас, як людину з витонченим смаком, з високими вимогами і великим знанням літературної справи взагалі, то похвала од Вас мене піднімає на сьоме небо! Як це багато, який це високий горизонт!

От тільки б не заважали нам працювати!" [20, лист від 6 травня 1967 р.].

Чендей сповна, усім серцем любив рідне Закарпаття, йому боліло те, що воно "мало багатьох талановитих, мудрих" людей, але через важке історичне минуле краю ті обдаровані люди не змогли себе сповна реалізувати, про що писав у листі до М. Жулинського від 23 грудня 1981 р. [21]. А коли на ниві літератури, мистецтва з'являлися вартісні твори, письменник щиро радів. Наприклад, у листі до Л. Забашти від 2 червня 1981 р. не без гордості писав: "Найпримітніше у нас – поезія Скунця, сам Скунець-поет. Талант ласки Божої, добра пригорща мудрості і дотепності, серце чисте і пряме. Закарпаття віки чекало, аби мати собі такого поета. Нарешті дочекалося. Поета я цього люблю і глибоко шаную" [22]. У тому ж листі він з болем напише, що "Закарпаття сильно посіріло, зниділо, зблякло", бо "по колишній школі закарпатської новели (Маркуш, Лука Дем'ян, Потушняк, Томчаній, Фенич, Сливка, Ворон) ледве що залишилося", адже в літературу "пішов молодий літератор з амбіціями, гонором, самовпевненістю, метушливістю" [22]. Правда, і на цьому тлі І.Чендей зумів виокремити поетичні таланти в особі П. Мідянки і Д. Кременія, нині лауреатів Національної премії імені Тараса Шевченка, власне, небезпідставно пророкував їм щасливу літературну долю, яку "провидів своїм рентгенівським зором письменника" (І. Денисюк).

Загалом І.Чендей усіляко підтримував появу справжніх талантів не лише в Закарпатті. Так, він помітив "дужий талант" Р. Андріяшика, чернівецького прозаїка, високо оцінивши його роман "Люди зі страху", який свого часу теж був підданий несправедливій критиці [20, лист від 5 вересня 1967 р.].

Не без гумору, а водночас із болем І. Чендей описує в листі до Л. Коваленка від 15 грудня 1977 р. організаційні моменти щодо підготовки творчого звіту закарпатських письменників у Москві: "З чим мені, врешті, їхати? За ледве не цілих 10 років життя одна-єдина книжка "Свалявські зустрічі". Це так мало! Так нікчемно мало! <...> Найгірше те, що всі ми – 13 представників організації – їдемо майже-майже з порожніми руками". Однак напередодні поїздки в Москву на зборах ішлося не про те, чим мають звітуватися закарпатські письменники, а про те, "як би добути картину від одного живописця для гостинця СП СРСР", та ще обмірковувалося довго питання "карафок" (так називали тут сулії з вином). <...> Партайгеноссе Поліщук вже "відрапортував", що дві карафки для СП презентував Ужгородський садорадгосп. <...> Справді забавна історія... Ішли ми потім з одним літератором додому й скаламбурили: "Поїдемо до Москви не з книжками, а з корчажками (корчажкою у нас звуть обплетену містку пляшку-бутлю)" [23].

Двох Іванів, Чендея й Денисюка, єднала любов до рідної землі, до малої батьківщини. В одному з листів І.Денисюк, родом поліщук, з особливою любов'ю й теплотою описує свої мандри місцями Лесі Українки на Волині, куди мріяв поїхати й І. Чендей, аби "дихнути повітрям її зелених просторів, озер синіх, почути шепіт гаїв. Знаю, що відчую землю особливо, що подарує вона мені багато для серця, почуттів. І чекаю зустрічі з Волинню, як чогось радісного і світлого" [20, лист від 9 листопада 1966 р.]. З таким же особливим трепетом

душі завжди очікував зустрічі з Карпатами й І. Денисюк. У його листах до М. Коцюбинської, В. Чабаненка, Платониди Хоткевич мистецьки-зачаровано описано враження про гори-Карпати, які перегукуються з тими враженнями, що їх породила подорож І. Чендея в чеські Татри: "Був у Татрах і виніс звідти досить цікаве враження. Татри – гори, що вражають величчю, впливають перш за все на розум, понукають до думання. Карпати мають в собі велику силу, що понукає до почуттів, хилить до лірики. І коли я був би молодим, мав податися у весільну подорож, я вибрав би для цього тільки Карпати – ніжні і ліричні, гори – не гори, а пісня. От шкода тільки, що на них було напущено за останні двадцять літ таку силу силенну лих і бід, починаючи од перевиконання планів, бензоліл і тракторів, до буреломів і сніголомів" [20, лист від 5 вересня 1967 р.]. Про злочинну недбалість у ставленні до природи Карпат, про свідоме нищення унікальних пам'яток культури Закарпаття І. Чендей з боєм говоритиме на V з'їзді письменників України в листопаді 1966 р. (див.: 35). Наприклад, старовинну церкву було порубано на дрова – це вразило Самуеля Родрігеса Фейхоо, директора кубинського інституту етнографії й фольклору, поета, перекладача Т. Шевченка, котрого І. Чендей супроводжував у поїзді Закарпаттям 1966 р. Відомо, що згодом за цей відважний і мужній виступ, який учасники з'їзду зустріли бурхливими оплесками, компатріоти піддадуть письменника гонінням і приниженням, виключать з партії.

Свого часу всіляких принижень і цькувань з боку компартійної влади та "вірних ленинців", посадовців філологічного факультету Львівського університету ім. І. Франка за підозру у т. зв. буржуазному націоналізмі зазнав і Денисюк, інвалід Другої світової війни (майже двадцять років його не допускали до захисту докторської дисертації з проблем розвитку української малої прози), його дружина Ганна Казимирівна Ластовецька, блискучий викладач і знавець кількох слов'янських мов (звільнена безпідставно з роботи 1972 р. після чергової "зачистки" української інтелігенції). Отож не випадково дороги життя двох Іванів, Письменника і Вченого, перетнулися в Ужгороді, дороги, якими йшли чесно, не спіткнувшись на зраді, брехні й неправді. Бо це дороги справжніх талантів, які несли у своїй душі Сонце любові до людей і України.

Ми дослідили лише незначну частину епістолярної спадщини І. Чендея, яка, без сумніву, цікава не лише як важливе джерело пізнання світу митця, а й становить неабиякий інтерес як мистецький витвір. М. Коцюбинська в листі до І. Денисюка від 14 серпня 2000 р. писала, що, працюючи над книжкою "Зафіксоване і нетлінне". Роздуми про епістолярну творчість", розмірковує над тим, аби укласти спеціальну "Антологію епістолярних шедеврів" саме на українському матеріалі, яких, за її переконанням, чимало. Серед цих українських текстів окреме місце дослідниця відводила епістолярним шедеврам І. Денисюка, оскільки їм "сам Бог велів потрапити до такої антології" [10, лист від 14 серпня 2000 р.]. Я глибоко переконаний, що якби М. Коцюбинська за свого життя змогла б реалізувати цю цікаву й оригінальну ідею – укласти "Антологію епістолярних шедеврів", то листи І. Чендея посіли б там чільне місце поруч із листами Т. Шевченка, В. Стефаніка, М. Коцюбинського, О. Кобилянської, Лесі Українки, О. Довженка, В. Стуса, І. Світличного, Є. Сверстюка, Н. Суровцевої, Б. Антоненка-Давидовича, І. Денисюка та листами інших видатних українських діячів літератури та культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аврахов Г. Майстер новели // Чендей І. Терен цвіте: Новели, повість. – К.: Дніпро, 1967. – С. 5-13.
2. Балега Ю. Ступки, мяки и духовный мир Пригар // Закарпатская правда. – 1966. – 20 март. – С. 4.
3. Галас А. Іван Чендей і Кирило Галас: до історії письменницьких взаємин // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – Вип. 11: Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті.

Матеріали Всеукр. наук. конф. (Ужгород, 14–16 трав. 2007 р.). – Ужгород: Вид-во УжНУ “Говерла”, 2007. – С. 74–77.

4. Денисюк І. Листи до І.Чендея // Родинний архів професора І. Денисюка.
5. Денисюк І. Поетика новели // *Жовтень*. – 1969. – № 10. – С. 127–134.
6. Жулинський М. Історія його краю – в його творах // *Чендей І. Вибрані твори: У 2 т.* – К.: Дніпро, 1982. – Т. 1. – С. 5–18.
7. Жулинський М. Сходження на Ясеніву: [І.Чендею – 70] // *Літ. Україна*. – 1992. – 11 черв. – С. 5.
8. Козій О. Повісті і романи І.Чендея: неореалістичний дискурс: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Кіровоград, 2007. – 20 с.
9. Корабельников Г. Король Аир Верховини // *Дружба народів*. – 1966. – № 6. – С. 247–257.
10. Коцюбинська М. Листи до Івана Денисюка за 1964–2003 рр.: Всього 12 листів і листівок // Домашній архів професора І.Денисюка.
11. Коцюбинська М. “Зафіксоване і нетліне”: Роздуми про епістолярну творчість. – К.: Дух і Літера, 2001. – 300 с.
12. Креміню Д. Відлуння срібної землі: Іванові Чендею – 80 // *Українська культура*. – 2002. – № 4–5. – С. 31.
13. Марко В. Уроки Івана Чендея: до 85-річчя від дня народження // *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. – Вип. 11: Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті: Матеріали Всеукр. наук. конф. (Ужгород, 14–16 трав. 2007 р.). – Ужгород: Вид-во УжНУ “Говерла”, 2007. – С. 127–130.
14. Носа М. Дубівчани в одязі слова: вивчення творчості Івана Чендея в школі. – Ужгород: Гражда, 2005. – 52 с.
15. Памч П. В добру путь // *Чендей І. Вітер з полонини: Оповідання та повість “Терен цвіте”*. – К.: Держлітвидав України, 1958. – С. 3–4.
16. Протокол закритих партійних зборів партійної організації Закарпатського відділення Спілки письменників від 19 квітня 1967 року [Копія] // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (далі ЦДААМ України). – Ф. 221. – Оп. 1. – Од. зб. 26. – Арк. 1–13.
17. Радянське літературознавство. – 1966. – № 8. – С. 3–22.
18. Скунець П. Коли мораль – патріархальщина: [спогади про І.Чендея] // *Письменник Іван Чендей: Біобібліографічний покажчик*. – Ужгород: Мистецька Лінія, 2006. – С. 114–116.
19. Скунець П. Патріархальний чи патріарх? Спроба прочитати Івана Чендея в рік його 80-ліття // *Дзвін*. – 2002. – № 5–6. – С. 140.
20. Чендей І. Листи до професора І.О. Денисюка за 1967–1982 рр. // Домашній архів професора І.Денисюка.
21. Чендей І. Листи до М.Г. Жулинського за 1981–1982 рр. // ЦДААМ України. – Ф. 997. – Оп. 1. – Од. зб. 37. – Арк. 1–10.
22. Чендей І. Листи до А.Забашти за 1955–1981 рр. // ЦДААМ України. – Ф. 517. – Оп. 2. – Од. зб. 580. – Арк. 1–3.
23. Чендей І. Листи до А.Коваленка // ЦДААМ України. – Ф. 878. – Оп. 1. – Од. зб. 266. – Арк. 1–19.
24. Чендей І. Лист до А.Малишка від 14. 11.1962 р. // ЦДААМ України. – Ф. 22. – Оп. 4. – Од. зб. 140. – Арк. 1–2.
25. Чендей І. “Іван”: Новела: [2-й варіант машинопису з правками та вставками автора] // ЦДААМ України. – Ф. 221. – Оп. 1. – Од. зб. 9. – Арк. 1–74.
26. Чендей І. Від пісні і життя // *Радянське літературознавство*. – 1966. – № 12. – С. 49–55.
27. Чендей І. Фольклорні багатства Закарпаття // *Народна творчість та етнографія*. – 1966. – № 6. – С. 60–66.
28. Чендей І. [З виступу на науковій конференції в Ужгород. ун-ті, трав. 1966 р.] // *Радянське літературознавство*. – 1966. – № 8. – С. 16–18.
29. Чендей І. Виступ на V з’їзді письменників України // *V з’їзд письменників України, 16–19 листопада 1966: Матеріали з’їзду*. – К.: Рад. письменник, 1967. – С. 206–211.
30. Чендей І. На запитання редакції відповідає Іван Чендей // *Жовтень*. – 1986. – № 3. – С. 96.
31. Чендей І. “Конче скасувати цензуру”: Інтерв’ю // *Літературна Україна*. – 1990. – 22 лют. – С. 3.
32. Чендей І. Кришки мудрості й любові: Інтерв’ю // *Новини Закарпаття*. – 2000. – 20 трав. – С. 12.
33. Чендей М. Ідейно-естетичні засади творчості Івана Чендея (на матеріалі щоденникових записів 1953–1964 років) // *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. – Вип. 11: Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті: Матеріали Всеукр. наук. конф. (Ужгород, 14–16 трав. 2007 р.). – Ужгород: Вид-во УжНУ “Говерла”, 2007. – С. 6–10.
34. Чендей І. Спалахи іскрин. – Ужгород: Поліграфцентр “Аіра”, 2012. – 128 с.
35. Шевченко Г. Незборність таланту // *Слово і Час*. – 1992. – № 5. – С. 13–20.

Отримано 14 квітня 2012 р.

м. Київ

